

Nazarova E. P. South-Ukrainian Organizations of Cadets' Party at the beginning of the 20th Century: the general trends of the development.

The article specifies the development peculiarities of South-Ukrainian organizations of the CDP at the beginning of the 20th century. It characterizes general trends and methods of their political work in the region. The participation of local organizations of the CDP in the elections of State Duma of the Russian empire has been analyzed as well.

Key words: *political party, revolution, election, opposition.*

Надійшла до редакції 21 травня 2013 р.

УДК 94(447.74-21):373.58-055.2“18/19”

Ж. М. Сердюк

**МОЖЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК
У СФЕРІ ОСВІТИ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ ст.
(НА ПРИКЛАДІ ЖІНОЧИХ ГІМНАЗІЙ ОДЕСЬКОГО
НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ)**

Простежуються суспільні зміни, що стосуються ставлення до жіночої професійної діяльності. Досліджується процес становлення середнього жіночої освіти, а також розглядаються проблеми працевлаштування випускниць перших жіночих гімназій.

Ключові слова: *жіноча освіта, гімназія, жінки-педагоги, професійна діяльність.*

Починаючи з другої половини ХІХ ст. в українському суспільстві, як і у всій Російській імперії змінюються погляди на безправне становище жінок. Розглядаючи проблеми жінок в рамках актуального на той час «жіночого питання», переважає громадськість вбачала шляхи їх вирішення перш за все в забезпеченні рівноправності жінок та чоловіків, у тому числі і у сфері освіти. Поступово для жінок відкриваються нові можливості навчання та працевлаштування. І хоча сфери їх зайнятості були досить обмеженими, переважна частина суспільства одноставно погоджувалась з тим, що найбільше підходить природі жінки — це виховання підростаючого покоління. Тому однією з найперших професій, яку почали здобувати

жінки, стала професія педагога. Шлях, який їм довелося подолати при цьому, був досить тернистим, жінки міцно зайняли освітянську нішу.

Вчені почали розглядати проблеми педагогів вже з другої половини ХІХ ст. переважно в аспекті освітніх реформ російського уряду. Діяльність жінок у сфері освіти досліджувалась в рамках актуального на той час «жіночого питання» і подана працях А. Деревицького, О. Лихачової, В. Вахтерова, С. Рождественського, С. Терновського [1]. Радянські вчені торкалися зазначених проблем у загальних працях з розвитку освіти [2]. Сучасні дослідження з'ясовують окремі аспекти освіти жінок як в Україні в цілому, так і в різних регіонах. Серед них праці В. Добровольської, Т. Сухенко, Т. Тронько, О. Мельника [3]. Однак професійні проблеми перших жінок-педагогів окремо не досліджувались. Отже метою публікації є прослідкувати процес руйнування суспільних стереотипів щодо становища жінок та заснування мережі жіночих середніх навчальних закладів, а також визначити проблеми, які доводилося вирішувати жінкам на шляху до професійної самореалізації. Враховуючи те, що у сучасній Україні у початковій та середній школі працюють переважно жінки, тема статті виглядає актуальною.

Історичні джерела свідчать, що згадувані вже суспільні зміни відбувалися здебільшого «згори», завдяки рішенням правлячих кіл Російської імперії. 14 січня 1871 р. після обговорення в Раді Міністрів питання про допуск жінок на службу в громадські та державні установи імператор визнав необхідним розширити «курс корисної для держави та суспільства службової діяльності осіб жіночої статі». У зв'язку з цим навчальне відомство отримало розпорядження розширити коло діяльності жінок у сфері освіти [4, арк. 3]. Поступово була створена мережа жіночих середніх шкіл, які з соціально-педагогічної точки зору передбачались як нові, відкриті освітні заклади, призначені для представниць всіх станів. За своїми навчальними програмами вони були орієнтовані на чоловічі гімназії, а не на існуючі нечисленні закриті жіночі інститути, що дозволяло ліквідувати недоліки жіночої освіти та наблизити її до чоловічої. При цьому з соціально-економічної точки зору заснування нових жіночих шкіл повністю перекладалось на місцеві органи

влади та залежало від громадського освітнього попиту. Уряд на етапі становлення загальної середньої жіночої освіти не брав на себе жодних зобов'язань перед жіночими гімназіями, залишивши їх розвиватись самостійно, як зазначалось в імператорському наказі, *«по мере способов, которые к тому могут представляться»* [5, с. 116].

Навчальні програми жіночих гімназій були набагато спрощеними, зокрема, вони не передбачали викладання стародавніх мов, що, поряд з іншим, ускладнювало жінкам можливість вступу до університетів. Після закінчення гімназичного курсу їм, в основному, надавались уроки у початкових класах жіночих навчальних закладів, посади наглядчонок (виховательок), а також робота домашніми наставницями. Започатковуючи загальну середню жіночу освіту, уряд не передбачив появи великої кількості бажаючих не лише її отримати, а також реалізувати себе у професії. Проблема ускладнювалась також тим, що заснування мережі початкових шкіл, де могли б працювати випускниці жіночих гімназій, значно відставало від розвитку середніх навчальних закладів.

З часом популярність жіночої освіти призвела до неочікуваних урядом та небажаних результатів. У найбільших губернських містах з'явилася значна кількість дипломованих випускниць гімназій, між якими почалась жорстка конкуренція за робочі місця. Кількість вакансій як у міських, так і у сільських школах, де вчорашні гімназистки могли заробляти собі на життя, була обмеженою, в першу чергу, як вже зазначалось, через незначну кількість самих шкіл. Залишалося займатися репетиторством та приватними уроками, плата за які знизилась до мінімуму через перевищення пропозиції. Наприклад, можна було влаштуватися репетитором учениці першого класу за 5 крб. на місяць *«по всем предметам с языками и музыкой»* [6, с. 20]. До речі, така мізерна оплата жіночої педагогічної праці швидко стала суспільною практикою. Багатьом випускницям гімназій довелося на власному досвіді переконатись у тому, що заможні дами, витрачаючи сотні карбованців на сукні, не соромились торгуватися з учителькою за копійку.

Така ситуація склалася в усіх найбільших губернських містах Російської імперії, серед яких Одеса не була винятком. Архівний фонд попечителя Одеського навчального округу містить

цікаві документи, які підтверджують вищесказане. Все ж очевидно, що окружне навчальне керівництво опікувалося проблемами жінок-педагогів. На особливу увагу заслуговує листування Міністерства народної освіти з директорами жіночих гімназій Одеського навчального округу за 1885 р., де розглядалося питання *«про покращення становища осіб жіночої статі в суспільстві»*. Цікаві думки містять протоколи педагогічних рад Ананьївської, Херсонської та Одеської громадських гімназій, які носили ім'я Маріїнських, через що вважались престижнішими від інших. Поряд з іншим обговорювалась можливість допуску жінок до отримання вищої освіти в університетах. Зокрема голова педагогічної ради Ананьївської Маріїнської жіночої гімназії стверджував, що такої необхідності немає, враховуючи, що більшість жінок-педагогів сприймала власну професійну діяльність як тимчасове заняття та при першій зручній нагоді (найчастіше — одруженні) залишає її, і лише незначна кількість жінок була готова присвятити все своє життя цій професії [7, арк. 18]. Цікаву думку висловив директор Херсонської гімназії, який вважав, що служити в жіночих навчальних закладах мають виключно жінки, обґрунтовуючи це тим, що *«...это поможет избежать установления ненормальных (с педагогической точки зрения) отношений между преподавателями и ученицами, вытекающими из разницы полов. От таких отношений, часто невольной и подсознательно устанавливающихся, не спасает и семейное положение преподавателей»*. Але при цьому також наголошувалась необхідність наявності у жінок-педагогів вищої освіти [8, арк. 23–34].

Цілком закономірно, що поява значної кількості дипломованих жінок-педагогів, які з різних причин прагнули розпочати професійну діяльність, сколихнула громадськість та викликала нові суспільні вимоги. Виникла необхідність вироблення критеріїв працевлаштування жінок, формування моделі їх професійної поведінки, стосунків з колегами-чоловіками та ін. Від працюючих жінок очікували скромності у зовнішньому вигляді, стриманості у спілкуванні, відданості професії та готовності заради неї пожертвувати особистим життям. Натомість праця жінок оплачувалась значно нижче, ніж чоловіків, а громадські сумніви у їх професійних якостях періодично проявлялися у газетних фельетонах за анонімними підписами.

На сторінках популярної газети «Новоросійський телеграф» часто зустрічається критика жіночих навчальних закладів та їх випускниць. Серед звинувачень на адресу гімназій переважали наступні: вони не дають справжньої освіти, недосконало навчають французькій мові, яка була одним з необов'язкових предметів, а «найстрашнішим» було те, що деякі гімназистки після закінчення курсу у пошуку нових знань долучалися до науки [9, с. 151]. До речі, іноді гімназії зазнавали критики не лише з боку пересічних громадян, але й від тих, для кого, власне, і засновувались. Так, вже згадана газета у 1869 р. розмістила спогади колишньої гімназистки за підписом «Юлія Карельская», де мова йшла, ймовірно, про приватний пансіон, тому що частина учениць залишалась там на ніч [10, с. 3]. Авторка статті відкрито вказувала на недоліки навчального процесу: *«Мы гордились экзаменами на звание домашней учительницы, но зачем оно нам, едва ли кто-то из нас понимал... Девуцы хорошо говорили по-французски, ловко танцевали и не были застенчивы, вот все развитие, все научные познания...»* [11, с. 4]. Деякі випускниці критикували гімназію за те, що вона не давала ніяких ґрунтовних знань, не привчала розум до серйозної роботи, тому після такого навчання немає чого і мріяти про вищу освіту [12, с. 18]. Випускниця Одеської жіночої Маріїнської гімназії, відома оперна співачка Антоніна Нежданова пригадувала, що у дорослому віці їй самій довелося брати уроки французької мови для спілкування у світському товаристві, тому що гімназія давала лише теоретичні знання іноземних мов [13, с. 22–41].

Поміж тим, на випускниць гімназій чекали особливі труднощі, — їм було непросто не лише влаштуватися на роботу, а й утриматися там. Цей факт підтверджують архівні джерела, зокрема лист попечителя Одеського навчального округу до голови піклувальної ради Одеської жіночої Маріїнської гімназії, де обговорюється прохання вчительки математики Ганни Цомакіон надати їй відпустку з вересня по грудень 1879 р. у зв'язку з хворобою [14, арк. 27]. Проте навчальне керівництво мало підозру, що вона не хвора, а вагітна. Попечитель округу, зауважуючи, що такий стан окремих представниць жіночої частини педагогічного колективу гімназії *«влечет за собою упущения по службе»*, порадив педагогічній раді обговорити питання про те,

чи варто допускати заміжніх жінок до служби у гімназіях [15, арк. 27]. Ймовірно, подібна історія сталася з класною наглядачкою Гейман, яка, до того ж, була незаміжня. Знову ж таки педагогічній раді було рекомендовано *«из известных причин»* запропонувати дівиці Гейман звільнити посаду за власним бажанням. А також наголосити їй, що додаткові пояснення з цього приводу — зайві [16, арк. 91]. З часом це делікатне питання було вирішене однозначно: у 1902 р. усі керівники жіночих навчальних закладів отримали розпорядження окружного керівництва, яке стосувалося службовців жіночої статі. При працевлаштуванні жінок зобов'язували письмово запевнити, що у випадку вагітності вони негайно звільнять посаду [17, арк. 182].

З початку ХХ ст. ситуація дещо змінилася. Так, в аналогічному листі від 4 вересня 1902 р. окрім клопотання про допуск осіб жіночої статі до викладання різних предметів у старших класах було отримано повідомлення про те, що рішенням Міністерства народної освіти від 19.09.1901 р. дозволено допускати до викладання усіх дисциплін у старших класах жіночих гімназій та прогімназій виключно випускниць вищих жіночих курсів, а домашніх вчительок та наставниць — лише до викладання нових іноземних мов (німецької та французької) у тих самих класах. При цьому наголошувалось, що *«испрашивать новое высочайшее соизволение несвоевременно»* [18, арк. 144].

Все ж процес суспільних змін у ставленні до жінок невпинно набирив обертів. Це підтверджує, зокрема, лист попечителя Одеського навчального округу до керівників жіночих навчальних закладів від 3.04.1901 р. з цікавою пропозицією для жінок-педагогів. Спілка заохочення жіночої професійної освіти, яка знаходилась за адресою: Спб., вул. Троїцька, 30, кв.10, з дозволу опікуна Санкт-Петербурзького навчального округу відкрила короткотермінові (прискорені) курси для жінок, які бажають вивчати домогосподарство та кулінарну справу. Розпочиналися заняття 7 червня, тривали протягом 6 тижнів та коштували 15 крб. За проживання у гуртожитку при курсах необхідно було додатково сплатити 40 крб. при повному утриманні (окрім прання), а також 10 крб. на навчальний матеріал. При курсах домогосподарства влаштовувались для бажаючих додаткові заняття з вишивки шовком, виготовлення капелюшків, штучних квітів, роботи на нових швейних машинах Зінгера та ін. Плата

за кожний окремих курс складала 3 крб. [19, арк. 30]. Архівні джерела містять заяву вчительки підготовчого класу Одеської Маріїнської жіночої гімназії Надії Володимирівни Писаржевської до голови педагогічної ради про бажання пройти такий курс навчання коштом гімназії [20, арк. 31].

Незважаючи на всі труднощі у жінок існувала можливість зробити певну педагогічну кар'єру. Характерним прикладом може слугувати професійна діяльність однієї з керівниць Одеської Маріїнської жіночої гімназії. Після смерті Є. І. Муромцевої на вакантну посаду керівниці Одеської Маріїнської жіночої гімназії було багато претендентів. Але вибір педагогічної ради впав на кандидатуру, яка максимально задовольнила всі тогочасні вимоги. Ганна Миколаївна Патлаєвська, вдова колезького асесора, уроджена Лекторська, 38 років, яка у 1861 р. закінчила Інститут шляхетних дівчат у Білостоку зі званням домашньої наставниці. Деякий час працювала у Мінській жіночій гімназії, далі протягом 4 років займала в Одеській Маріїнській жіночій гімназії посаду класної наглядачки, а 5 березня 1874 р. очолила навчальний заклад. Патлаєвська багато сил віддавала професії, при її мудрому керівництві гімназія процвітала майже 40 років [21, арк. 186].

Незважаючи на всі труднощі, які доводилось долати жінкам на шляху до професійної самореалізації, кількість бажаючих самостійно заробляти собі на життя не зменшувалась. Слід зазначити, що попри різноманітні проблеми їх зусилля та досягнення не залишались поза увагою чиновників.

Зокрема вчителям Одеської жіночої Маріїнської гімназії, які протягом навчального року не пропустили жодного уроку, регулярно оголошувалась подяка окружного навчального керівництва [22, арк. 91]. Існувала традиція нагородження представників педагогічного колективу гімназії цінними подарунками від членів імператорської родини. Сам процес відзнаки заслуговує на особливу увагу. Так, у 1886 р. за поданням Міністерства народної освіти велика княгиня Марія Павлівна виявила бажання нагородити керівниць Маріїнської гімназії та прогімназії цінними подарунками вартістю відповідно у 300 та 200 крб. Коштом гімназії було придбано 2 діамантових браслети та відправлено в піклувальну раду для вручення [23, арк. 218].

Таким чином, у досліджуваній період жінкам, які прагнули самостійно заробляти собі на життя, навіть після прогресивних урядових рішень на їх користь доводилось наполегливою працею відстоювати таке право, неухильно долаючи суспільні упередження.

Джерела та література

1. Деревицкий А. Женское образование в России и за границей. — Одесса, 1902; Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России (1828–1856). Ч. 3. — М., 1895; Вахтеров В. П. Спорные вопросы образования. — М., 1907; Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности МНП за 1802–1902 гг. — М., 1902; Терновский С. Заметки о народном образовании. — М., 1897.
2. Вессель Н. Х. Очерки об общем образовании в России. — М., 1959; Тишкин Г. А. Женский вопрос в России в 50–60-е гг. XIX в. — М., 1984.
3. Добровольська В. А. Становлення та розвиток системи жіночої освіти України на початку ХХ ст. // Південний архів: 36. наук. праць. Историчні науки. — Херсон: Видавництво ХДПУ, 2002. — Вип. VIII; Сухенко Т. В. Середня жіноча освіта в Україні (XIX — початок ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2001; Тронько Т. В. Діяльність органів державної влади в галузі жіночої середньої освіти в Наддніпрянській Україні II половини XIX століття: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький держ. ун-т. — Запоріжжя, 2001; Мельник О. В. Становлення та розвиток вищої жіночої освіти в Одесі (1879–1921 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Од. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2009.
4. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 45. — Оп. 7. — Спр. 61.
5. Днепров Э. Д., Усачева Р. Ф. Среднее женское образование в России. — М., 2009.
6. Женское образование // Дневник Елизаветы Дьяконовой (1886–1895 гг.). — СПб., 1905.
7. ДАОО. — Ф. 42. — Оп. 35. — Спр. 2689.
8. Там само.
9. Стоюнин В. Я. Образование русской женщины // Исторический вестник. — СПб., 1883. — Т. 12, № 4.
10. О пансионерской жизни. // Новороссийский телеграф. — 1869. — № 49–51.
11. Там само.
12. Женское образование. // Дневник Елизаветы Дьяконовой (1886–1895 гг.). — СПб., 1905.
13. Нежданова А. В. Материалы и исследования. — М., 1967.

14. ДАОО. — Ф. 47. — Оп. 1. — Спр. 6260.
15. Там само.
16. ДАОО. — Ф. 47. — Оп. 1. — Спр. 5821.
17. ДАОО. — Ф. 47. — Оп. 1. — Спр. 5660.
18. Там само.
19. ДАОО. — Ф. 47. — Оп. 1. — Спр. 5660.
20. Там само.
21. ДАОО. — Ф. 47. — Оп. 1. — Спр. 6260.
22. ДАОО. — Ф. 47. — Оп. 1. — Спр. 5639.
23. ДАОО. — Ф. 47. — Оп. 1. — Спр. 6260.

Анотації

Сердюк Ж. Н. Возможности профессиональной самореализации женщин в сфере образования на рубеже XIX–XX веков (на примере женских гимназий Одесского учебного округа).

Прослеживаются общественные изменения, касающиеся отношения к женской профессиональной деятельности. Исследуется процесс становления среднего женского образования, а также рассматриваются проблемы трудоустройства выпускниц первых женских гимназий.

Ключевые слова: женское образование, гимназия, женщины-педагоги, профессиональная деятельность.

Serdyuk J. N. The opportunities of women's professional self-realization in the sphere of education at the turn of the XIX–XX centuries (after the example of girls' gymnasiums of Odessa school district).

The social changes concerning women's professional activity are traced. The process of formation of female secondary education is explored, the problems of employment of the first girls' gymnasiums graduates are also considered.

Key words: female education, gymnasium, women-teachers, professional activity.

Надійшла до редакції 24 жовтня 2013 р.

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

УДК 94:177.72(092).1914/1917

Т. В. Ісса

БЛАГОДІЙНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ДВОРЯНСТВА КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Висвітлено деякі аспекти благодійницької діяльності дворян Київської губернії в період Першої світової війни. Грунтуючись на архівних документах, показано участь дворян у відкритті благодійних госпіталів і лазаретів, співпраця з Російським Товариством Червоного Хреста.

Ключові слова: благодійництво, дворянське зібрання, пожертвування, лазарети.

Період Першої світової війни відзначився сплеском громадської доброчинності, спрямованої на допомогу як воїнам, так і цивільному населенню, яке постраждало від наслідків кровопролитних боїв на фронтах і соціально-економічних негараздів усередині країни. Представники дворянства, охоплені патріотичними почуттями, співчуттям до ближнього організували збори коштів, які йшли на заснування лазаретів, притулків, виготовлення ліків тощо.

Благодійність у роки Першої світової війни в радянський час практично не досліджувалася. За останні десятиліття до цієї теми звернулись такі українські дослідники, як Донік О. М., Загребельна Н. І., Кліщинський П. В., Курінна Т. М., Ступак Ф. Я. [1]. Незважаючи на значне зацікавлення сучасних дослідників даною проблематикою доброчинна діяльність представників дворянства Київської губернії в 1914–1918 роки мало з'ясована і потребує окремого висвітлення. Тому метою даної статті є дослідження напрямів благодійної діяльності дворян Київської губернії у період війни.